

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Frustratie, vervreemding en verharding: de moderne media en onze kijk op de wereld

Welke gevolgen hebben nieuwe media voor onze blik op de wereld om ons heen? Velen koesterden er hoge verwachtingen van. De wereld zou een dorp worden; een universeel gesprekscentrum waarin mensen van heel diverse achtergronden dichterbij elkaar zouden worden gebracht. Het tegendeel is echter waar. De dominante tendens die nieuwe media vooralsnog lijken te bewerkstelligen is de mentale terugkeer naar het nationale, regionale en lokale. Zo fungeert internet weliswaar als een razendsnelle 'pizzakoerier' van informatie voor de uitruil van goederen en diensten, maar niet als platform voor dialoog en wederzijds begrip.

door *Henri Beunders*

De auteur is hoogleraar geschiedenis van maatschappij, media en cultuur aan de Erasmus Universiteit Rotterdam.

KLAROENSTOTEN. DAT WAREN DE EERSTE TWEE TROONREDES VAN ONZE nieuwe koning Willem-Alexander. De eerste was geforceerd optimistisch, iets wat wellicht kwam doordat deze de boodschap moest verhullen dat de vertrouwde verzorgingsstaat zal moeten plaatsmaken voor een zogenoemde 'participatiesamenleving' waarin iedereen zijn beste beentje voorzet om medeburgers die dat nodig hebben een handje te helpen. Dat is, zo werd er tamelijk openlijk bij gezegd, ook een stuk goedkoper dan wanneer de staat dat moet blijven doen en betalen.¹ De tweede troonrede was wellicht nog opvallender. Die ging niet over de participatiesamenleving, maar voornamelijk over alle gevaren die onze veelgeprezen democratische en

vreedzame samenleving vooral van buitenaf bedreigen. Denk aan het terrorisme, het conflict in Oekraïne waar Nederland met het neerhalen van MH-17 bij betrokken raakte, de situatie in het Midden-Oosten en de gevaren van ebola voor de volksgezondheid. Opmerkelijk was niet alleen dat de troonrede begon met deze lange en sombere schets van de internationale toestand, maar ook dat de conclusie een heuse trendbreuk bevatte: de verhoging van de defensie-uitgaven.

Het onderwerp van deze bijdrage ligt in het verlengde van de opvatting die de regering bij monde van de koning vrijwel direct aan het begin van de laatste troonrede verkondigde: ‘Conflicten die zich duizenden kilometers ver weg afspelen, roepen in ons land emoties en reacties op. Dat is niet nieuw, maar in een tijd waarin iedereen de wereld via de smartphone in zijn hand heeft, is de maatschappelijke impact groter en sneller merkbaar.’² Hier worden in twee zinnen drie meningen verkondigd, namelijk: (1) conflicten ver weg roepen hier emoties op; (2) dit is niet nieuw; en (3) door de instantcommunicatie is de maatschappelijke impact groter en sneller merkbaar.

Het kortste antwoord dat een historicus op deze drie vaststellingen kan geven, luidt: ‘Tja...’ Het langere antwoord is dat het van het tijdsgewricht afhangt of gebeurtenissen ver weg hier invloed hebben. Soms leidt die invloed tot opwinding, soms tot apathie. En als opwinding zich uit in verontwaardiging, dan is die verontwaardiging meestal selectief en niet zelden van korte duur. Met de komst van nieuwe media – na de internetverbinding thuis is dat nu blijkbaar de smartphone – is men geneigd te denken dat de wereld er voortaan fundamenteel anders zal uitzien. De stelling die hier wordt verdedigd is dat frustratie, vervreemding en verharding de merkbare emoties als gevolg van de digitalisering en internetisering zijn. Maar dat geldt niet voor de hele bevolking. Waar sommige groepen radicaliseren, deels als gevolg van informatie die zijzelf via internet vergaren, daar haken andere groepen, misschien wel het gros van de bevolking, vermoeid en vol afkeer af. De povere opbrengst van de recente Giro555-actie voor de ebolabestrijding in West-Afrika – 7,4 miljoen euro – laat zien dat we een nieuwe periode doormaken van wat Susan Moeller in 1999 medelijdenmoetheid noemde.³ Zij weet deze moetheid aan de manier waarop ‘de media’ berichtten over de ellende elders en bestempelde die als te sensationeel, gericht op kijkcijfers en niet op het verkrijgen van inzicht in de werkelijke oorzaken, laat staan op het vinden van duurzame oplossingen. Toen Moeller haar onderzoek deed moest internet nog doorbreken. De vraag is dan ook of er door internet en de mobiele communicatie iets wezenlijks verandert in zowel de internationale verhoudingen als onze kijk daarop.

NIEUWE MEDIA IN EEN HISTORISCH PERSPECTIEF

Nieuwe media hebben in de geschiedenis altijd tegenstrijdige en heftige reacties opgeroepen. Sommigen geloofden dat door nieuwe communicatiemogelijkheden de mensheid zou verbeteren zo niet verbroederen.

*Nieuwe media hebben
in de geschiedenis altijd
tegenstrijdige en heftige
reacties opgeroepen*

Anderen geloofden dat de hel zou uitbreken, of dat de mensheid er dommer en slechter op zou worden. Plato meende dat het schrift het geheugen zou aantasten en de discussie verwarren. De roman zou het hoofd op hol brengen en tot imitatie van het slechte leiden (*Don Quichot*

kwam zo op de lijst van verboden boeken van het Vaticaan terecht). En de fotografie mat zich de bevoegdheid van God aan door de mens van zijn ziel te beroven, terwijl de film evenals de roman tot zedeloosheid zou leiden (hetgeen leidde tot filmkeuring). Televisie ten slotte was voor gereformeerden des duivels en zou ook volgens anderen kunnen leiden tot wat toenmalig staatssecretaris Cals in 1951 'de passieve massamens' noemde.

Het opmerkelijke is dat de komst van internet medio jaren negentig vrijwel unisono werd toegejuicht, zeker door de paarse kabinetten, die in de woorden van minister Van Boxtel verkondigden dat alle Nederlanders zo snel mogelijk 'de digitale snelweg' op moesten, zodat zij economisch de boot naar de eenentwintigste eeuw niet zouden missen. Dat dit rijkelijk naïef was, weet intussen iedereen. Internet is geen snelweg, maar was lange tijd een onbeheersbaar universum. Op zijn slechtst is het een ondoordringbaar struikgewas, op zijn best een netwerkmedium dat iedereen in staat stelt met iedereen (tegelijk) interactief te communiceren of samen nieuwe dingen te 'cocreëren'. In de praktijk van alledag is het opmerkelijk hoe het internet binnen twee decennia de hele wereldbevolking heeft weten te begoochelen. Van de machtigste man op aarde tot de meest machtelozen elders op deze aarde: iedereen maakt selfies. Van de rijkste oorden tot de armste uithoeken in Afrika is intussen de mobiele telefoon doorgedrongen. Deze revolutie bewijst overigens ook de onvoorspelbaarheid van het succes van 'nieuwe media'. Medio jaren negentig zei driekwart van de Nederlanders in een NIPO-onderzoek: 'Een mobiele telefoon? Waarom? Ik heb thuis toch een telefoon?' Intussen verdwijnen echter uitgerekend de 'oude media', zoals de telex, de fax, de papieren krant en zelfs die vaste telefoon.

In de internationale betrekkingen hebben nieuwe media in de geschiedenis een veel eenduidiger effect gehad. Natuurlijk, de wilskracht was en blijft van doorslaggevend belang, juist ook in de oorlog. Maar in oorlog

geldt niettemin, zoals de Franse filosoof Paul Virilio overtuigend aantoonde: ‘Wie gezien wordt is verloren.’⁴ En toen moest de eerste Golfoorlog nog beginnen! Die Golfoorlog – met zijn smart bombs – zou Virilio’s gelijk bevestigen. Dat gold ook de macht van het toen in Amerika betrekkelijk nieuwe medium van de kabeltelevisie. Waar CNN – Cable News Network – als een zoeklicht zijn licht op liet vallen, daarover sprak de hele wereld. Ook de machtigsten der aarde, die hun informatie soms zelfs eerder via CNN vernamen dan van de eigen geheime diensten. En die trouwens soms ook diplomatie bedreven via datzelfde CNN. Anno 2014 is CNN een kwijnende tv-zender. Betaalzenders en internet, zoals HBO, Netflix, Google en Facebook, zijn de nieuwe grote spelers geworden. Het kan verkeren.

NIEUWE MEDIA EN ONZE ‘BUITENLANDPERCEPTIE’

Welke gevolgen heeft internet nu gehad voor onze kijk op de wereld? Voor onze kijk op de dingen dicht bij huis is slechts één conclusie mogelijk: teleurstelling. Althans, voor zover men dacht dat ‘de kabel’ en daarna het internet de dialoog en ‘het kringgesprek’ in de samenleving zouden bevorderen. Menig progressief politicus, zoals Al Gore, en menig progressief politicoloog, zoals Benjamin Barber, waren die mening toegedaan.⁵ Maar zij moesten in deze eeuw, evenals de voormalige ‘internetgelovigen’ Stephen Coleman en Jay Blumler, toegeven dat die nieuwe media in theorie misschien wel gunstig zouden kunnen zijn, maar dat in de praktijk lang niet altijd bleken te zijn.⁶ Sterker nog, met internet leek iedereen zijn eigen roepstoeter te hebben gekregen, iets wat überhaupt de bereidheid tot dialoog en samspraak verminderde.

Wat de ontwikkeling van de democratie in onze internettijd betreft, schetst de Nederlands-Ierse politicoloog Peter Mair in zijn postuum verschenen bundel *Ruling the void* een nog somberder beeld: regeren over de leegte door wat hij ziet als de uitholling van de democratie.⁷ Opvallend genoeg noemt hij moderne media niet eens als mogelijke oorzaak van deze uitholling van de democratie. Mair schrijft vooral over de teruggang van zowel politieke partijen als vakbonden en over de opkomst van de zwevende kiezers. Volgens hem hebben de politieke partijen zich uit de samenleving teruggetrokken en zijn zij alle in feite ‘staatsorganen’ geworden, die vanuit de hoofdstad opererend wel *over* en *voor*, maar niet meer *namens* de kiezer handelen. Vandaar de opkomst van het populisme. In deze gefrustreerde situatie maken de nieuwe media, zoals Twitter en de reactiemogelijkheid op nieuwssites, het mogelijk om zich af te reageren, iets wat niet alleen steeds meer ‘reaguurders’ doen, maar ook op steeds hardere en ongenueanceerdere wijze. De nieuwe media versterken zo het populisme.

Wat nieuwe media precies hebben betekend voor onze perceptie op de wereld buiten onze landsgrenzen is evenmin eenduidig vast te stellen. Zeker is wel dat deze perceptie een veel wisselender, en ook veel onvoorspelbaarder, *Werdegang* heeft doorgemaakt dan velen dachten toen vijftientig jaar geleden in Berlijn de Muur viel. Destijds domineerden ruwweg drie gedachten, namelijk: (1) Europa wordt nu één; (2) ‘Alle Menschen werden Brüder’, zoals gesymboliseerd door Leonard Bernstein, die met Kerstmis 1989 in Berlijn zijn Negende van Beethoven dirigeerde, waarin hij ‘Ode an die Freude’ verving door ‘Ode an die Freiheit’; en (3) nu het kapitalisme heeft gezegevierd worden Europa, en uiteindelijk de gehele wereld, een Amerikaanse kolonie met overal McDonald’s-vestigingen en weidewinkels.

Dat laatste is niet onwaar gebleken, maar de dominante tendens was toch een onverwachte: de mentale terugkeer naar het nationale, het regionale en het lokale. De humanistische held van de Fluwelen Revolutie in Tsjecho-Slowakije, Václav Havel, legde zich later als president binnen enkele jaren neer bij de opsplitsing van zijn land. En wat er gebeurt als dictatoriaal geregeerde landen, zoals de ‘veelvolkerenstaat’ Joegoslavië, desintegreert, hebben we tijdens de Balkanoorlogen gezien. De media waren opvallend genoeg onderdeel van dit proces van ‘renationalisering’, en versterkten deze zelfs. De televisie, die altijd gold als

De televisie, die altijd gold als het ‘venster op de wereld’, heeft de mentale muren rond Europese landen eerder verhoogd

het ‘venster op de wereld’, heeft de mentale muren rond Europese landen eerder verhoogd en zeker niet afgebroken. Vrijwel geen Nederlander kijkt nog naar de ARD, laat staan TFI. Anno 2014 kijken we nationale televisie of we kijken – heel consumentistisch – series die

via de beamer op de muur worden geprojecteerd, eindeloos veel series...

Terwijl televisie dus de nationale kijk op bijvoorbeeld Europa heeft versterkt, was de verwachting dat burgers zich al internettend snel zouden solidariseren met geestverwante groepen waar ook ter wereld. Het tegendeel is waar. Internet fungeert als een razendsnelle ‘pizzakoerier’ van informatie, zoals over dat vakantiehuisje op Bali, de uitruil van goederen en diensten via Marktplaats of Airbnb, maar niet als platform voor dialoog. Twitter en Facebook zijn, evenals de nationale televisie, verworpen tot een virtuele dorpspomp. Ik heb op Twitter nog nooit een discussie gezien waar niet-Nederlanders aan deelnamen (al zijn er natuurlijk genoeg gespecialiseerde fora voor vakgenoten). Van nationale of internationale samenspraak is weinig sprake. In feite preken velen via hun smartphone-roepstoeter voor eigen parochie, of foeteren tegen hun ‘tegenstanders’, wat niet zelden een

doodsverwensing inhoudt. Waar die boze, agressieve frustratie vandaan komt is nog niet goed onderzocht, maar volgens mij heeft het ermee te maken dat men dácht na de politieke, economische, sociale en culturele emancipaties van de twintigste eeuw nu met de internetverbinding ook in communicatief opzicht te zijn geëmancipeerd. Vervolgens ontdekten mensen dat zijzelf de enigen zijn die hun blog lezen. Ziedaar een kiem van de vervreemding die leidt tot frustratie en verharding.

De ‘oude media’, zoals televisie, en de ‘oude machten’, zoals het kapitalisme, blijken veel sterker te zijn dan alle smartphonebezitters dachten. De meesten van hen komen niet op de gedachte actie te voeren voor een betere wereld, zoals de demonstranten van Greenpeace in de afgelopen decennia en recent van Occupy. Dit soort actiegroepen verkeert sowieso in zwaar weer, omdat onder meer uitgerekend die ‘snelle media’ leiden tot ‘thin commitment’, dunne betrokkenheid. Natuurlijk, de zogenoemde ‘Battle of Seattle’ (1991), het massale protest van antiglobalisten tegen de WTO-top aldaar, was voor hen een ongelooflijk succes. De actie kwam volslagen onverwacht voor de autoriteiten, omdat het medium internet en de mogelijkheden daarvan toen nog nieuw waren. Maar daarna stelden overheden zich hier meer op in.⁸ Die dunne betrokkenheid toont zich ook bij het openen van digitale condoleanceregisters voor een omgekomen militair in Uruzgan of voor de slachtoffers van de MH-17. Veel handtekeningen, maar weinig verdere actie.

BESLUIT: ‘A FOOL’S PARADISE’?

De komst van internet heeft de communicatie van mensen nog ondoorzichtiger gemaakt dan deze toch altijd al was. De schok bij veel Nederlanders over kinderporno, bijvoorbeeld over de zaak-Robert M., over cybercrime bij de eigen geplunderde bankrekening of over alle propaganda die bijvoorbeeld jihadisten met hun onthoofdingsvideo’s via internet verbreiden, is groter dan velen hadden vermoed toen ze tien, twintig jaar geleden vol enthousiasme een provider uitzochten. Iedereen die een beetje Bijbelvast is, kent de uitspraak: ‘Uit dezelfde mond komt vloek en zegen’ (Jacobus 3: 10). Maar mensen die Bijbelvast zijn, zijn er in deze seculiere tijden steeds minder. Het gebrek aan kennis van de Tien Geboden, de zeven hoofdzonden en de zeven deugden, acht ik een van de oorzaken van de grote naïviteit van de doorsnee-Nederlander en de doorsnee ‘moderne mens’ als het gaat om de mogelijke uitwerkingen van de nieuwe media, zoals het internet en de smartphone waarnaar de koning in zijn troonrede verwees.

Deze desillusie over ons eigen geloof van gisteren in de heilzame werkingen van de nieuwe media kan natuurlijk niet los gezien worden van de desil-

lusie over de veronderstelde heilzame werking van andere grote machten in ons leven, waaronder bijvoorbeeld Europa en het kapitalisme. Individueel mag iedereen nog zo blij zijn met zijn smartphone, maar intussen lijkt de vermoeidheid met die wereld die iedereen via zijn smartphone ‘in zijn hand heeft’ alleen maar toe te nemen. En die vermoeidheid komt niet alleen voort uit het feit dat de gemiddelde bezitter van een smartphone per dag gemiddeld honderdvijftig keer op dat ding kijkt, maar ook door het bombardement van informatie zelf waaraan men zich dagelijks blootstelt en dat funest is voor niet alleen de slaaphygiëne maar ook voor de concentratie overdag.⁹

Nu iedereen via internet en smartphone in de global village van McLuhan leeft, haken steeds meer mensen af en zappen naar iets waar tenminste nog om te lachen valt.¹⁰

Nu iedereen via internet en smartphone in de global village leeft, haken steeds meer mensen af en zappen naar iets waar tenminste nog om te lachen valt

De Duitse filosoof Byung-Chul Han beschrijft in zijn essay *De vermoeide samenleving* waartoe onze huidige ‘ratrace culture’ leidt: tot burn-out en depressie.¹¹ Daaraan voeg ik nog een belangrijk, maar fataal, element toe. Vermoeidheid vermindert de bereidheid naar

elkaar te luisteren en begrip voor elkaar op te brengen. De vermoeide samenleving is dus ook een intolerantere samenleving.

De koning had in zijn troonrede gelijk toen hij zei dat meer gevaren onze samenleving bedreigen dan we in lange tijd hebben gedacht. En ook in zijn bewering dat ‘de media’ hierin een rol spelen. De aloude vraag ‘Hoe blijf ik meester over de media?’ geldt meer dan ooit. Meer mensen dan ooit lijken ten onder te gaan in de ‘information overload’ en keren zich af van de samenleving en de publieke zaak. De gevolgen zijn de eerder genoemde medelijdenmoeheid, onderdompeling in fictie en fantasy, en minder politieke interesse. Maar omdat men ook met heel weinig mediagebruik wel ziet dat de wereld in eigen land, in Europa en daarbuiten gevaarlijker is dan we sinds 1989 dachten, is de conclusie bij velen dat we te naïef zijn geweest. We vragen onszelf inmiddels af of we misschien zelfs hebben geleefd in ‘a fool’s paradise’. Inmiddels klinkt dan ook de roep dat we onze (militaire) zaken beter op orde moeten zien te krijgen. Dat dit geld gaat kosten en onze privacy nog meer zal inperken dan nu al het geval is, nemen velen op de koop toe.

Noten

1 Zie: [http://www.rijksoverheid.nl/documenten-en-publicaties/toespra-](http://www.rijksoverheid.nl/documenten-en-publicaties/toespraken/2013/09/17/troonrede-2013.html)

ken/2013/09/17/troonrede-2013.html.

2 Zie: [http://www.rijksoverheid.nl/documenten-en-publicaties/toespra-](http://www.rijksoverheid.nl/documenten-en-publicaties/toespraken/2014/09/16/troonrede-2014.html)

3 Susan D. Moeller, *Compassion fatigue*.

- How the media sell disease, famine, war and death.* Londen: Routledge, 1999.
- 4 Paul Virilio, *Guerre et cinéma. Logistique de la perception.* Cahiers du cinéma, 1991.
- 5 Benjamin Barber, *Strong democracy. Participatory politics for a new age.* Berkeley: University of California Press, 2004 (oorspronkelijk verschenen in 1984).
- 6 Stephen Coleman en Jay Blumler, *The internet and democratic citizenship. Theory, practice and policy.* Cambridge: Cambridge University Press, 2009.
- 7 Peter Mair, *Ruling the void. The hollowing-out of Western democracy.* Londen: Verso, 2013.
- 8 Victor Bekkers, Henri Beunders, Arthur Edwards en Rebecca Moody, *De virtuele lont in het kruisvat. Welke rol spelen de oude en nieuwe media in de micromobilisatie van burgers en hun strijd om politieke aandacht?* Den Haag: Lemma, 2009.
- 9 Zie bijvoorbeeld: Nicholas Carr, *The shallows. What the internet is doing to our brains.* New York: W.W. Norton, 2010.
- 10 Zie: Marshall McLuhan, *The Gutenberg galaxy. The making of typographic man.* Toronto: University of Toronto Press, 1962; Marshall McLuhan, *Understanding media. The extensions of man.* New York: The New American Library, 1964.
- 11 Byung-Chul Han, *De vermoeide samenleving.* Amsterdam: Van Gennep, 2012.